

Душан Дрљача

УЧЕСНИЧКО ПОСМАТРАЊЕ КАО ВИД ПРОУЧАВАЊА БРАКА И ПОРОДИЦЕ У ГРАДУ

Етнолошко проучавање града, као и друга изучавања урбаних целина (нпр. индустријских насеља), намеће истраживачима читав низ проблема. Један од најтежих је, свакако, избор узорка с обзиром на многобројност грађана и разноврсност становништва.

Погледамо ли неке од резултата досадашњих етнолошких проучавања града, видећемо да су истраживачи успевали да нам представе само један сегмент културе урбаног становништва, јер су испитивали: једно радничко насеље или једну месну заједницу,¹ све запослене у једном предузећу или само поједине њихове категорије.² Проучавана је, углавном, конкретна друштвена група у граду, односно утицај градске средине и живота на друштвене акције и односе. Такав избор је вишеструко мотивисан, али и унапред недостатак. Схватљиво је онда што су поједини критичари тврдили да се бличан резултат, код таквог ограничења и свођења, могао добити и тзв. „случајним“ узроком.

Занимљиво је, међутим, да је у етнолошким проучавањима града премало или никако примењивана техника учесничког посматрања, попут оне обилато коришћене у руралним срединама и примитивним друштвима, која је дала одличне резултате. И ту је више било проучавања с опсервацијом, а скоро да је потпуно изостало етнолошко проучавање града с партиципацијом истраживача у којима је он и субјект у збивањима, а не само привремени посматрач — улез. Уколико је испитивач и постојао члан друштвене или насељске групе, подвргнуте проучавању, онда је он то био обично закратко, неколико недеља или месеци, највише до годину дана.³

Проучавање у којем је испитивач субјект значајно је нарочито у разматрању сфере брачних и породичних односа. Испитујући ову проблематику у разним срединама, етнолог осећа извесну недореченост у исказима, обзире којим се руководе поједини саговорници, устручавање и за-

висност у поступцима, често материјалне природе, те није у могућности да допре до „целе истине“. Стога за етнолошко проучавање брака и породице у граду предлажем, као један од могућих видова, учесничко посматрање круга грађана из сопственог видног поља — рођака и сарадника, пријатеља и познаника, комшија. Реч је о самопосматрању за које се у руралним срединама својевремено залагао А. Радић,⁴ а вршена су у селима и за потребе Српског етнографског зборника.

Сагласан сам с мишљењем да се „у урбаним етнолошким истраживањима пружа већа могућност за изучавање социјалне и духовне културе, него ли материјалне“ — о чему је писала Н. Недељковић.⁵ Такође нема сумње да је у варошници и мањем граду у фокус истраживања могуће узети неупоредиво већи број мештана, него нпр. у Београду. Свестан сам, најзад, да и предложи вид истраживања има озбиљних мана (а који их нема?), те најпре истичем његове врлине.

Узорак за који се опредељујем је релативно једноставан и невелик, унапред одређени и „случајан“, а ипак разноврстан. Међу рођацима и сарадницима, пријатељима и познаницима, комшијама (од 50—100 породица), социјална структура је несумњиво различита и само је треба уочити и истаћи; разноврсна је по природи ствари професионална и генерацијска структура; боље смо, него у другим испитивањима, упућени у структуру њихових породичних прихода. Познати су нам, бар донекле, корени сукоба с неким „отпадничким“ породицама, као и непосредни узроци пролазних брачних неспоразума и размирица. Осим тога, испитаници одабрани на овом принципу, станују по правилу у различитим деловима града (старо језгро и нова насеља), што можда има извесног значаја у етнолошком проучавању брака и породице. Испитивање је дуготрајно, интензивно и екстензивно (ово друго кад је реч о прошлости!) и омогућује откривање неких дубинских димензија проучаваних појава. Поузданија је, него у другим видовима испитивања, вишегодишња реконструкција онога што се дешавало. Уколико се то чини уз помоћ неког од испитаника, неупоредиво је лакше, уз своје познавање релевантног питања, уочити казивачеву субјективност. Тако, мање или више потпун пресек једног стања, чест у савременој етнологији, добија поузданију хронолошку димензију, зависну од старости и памћења истраживача. Породичне обичаје, у којима и сам учествује, истраживач може кудикамо потпуније проучити. Резултати досадашњих испитивања на терену дају нам, кад је у питању вршење обредне праксе, уопштену поларизацију: на представнике старије и млађе генерације, индивидуалне пољопривреднике и запослене, чланове СК и ванпартијце, што се и претпоставља пре одласка на терен. Не дају, међутим, читав низ средњих, суптилнијих и тананијих, варијанти и прелаза којих је мноштво у животу и за које је наука итекако заинтересована. Управо тај могући резултат је основни циљ и сврха предложених проучавања.

Међу манама које ова испитивања брака и породице имају свакако је највећа: недовољна репрезентативност узорка, карактеристична и за сва досадашња етнолошка испитивања урбаних средина. Само, у нашем случају, ова недовољна репрезентативност је посебна, најчешће зависна од истраживачеве личности. Круг испитаника ограничава се претежно на једну, релативно ситуирану друштвену класу, националну или конфесионалну групу (мада не увек!). Проучава се стабилна (хомогена) група, како то захтевају

многи испитивачи културе, али се изостављају нови дошљаци који су у првим „окршајима“ с градом. Међутим, кад је о Београду реч, са две трећине становника — послератних досељеника, у сваком од кругова испитаника највише је натурализованих Београђана, дедуше од пре 3 — 4 деценије. Упркос важећем уверењу да су извори прихода грађана изузетно разноврсни, ипак се у данашњем раслојеном селу, уз сличну разноврсност, налазе још и породице организоване као производне јединице. Најзад, предложеном виду испитивања прети, више него неким другим, губитак објективности услед поистовећења испитивача с групом.

Чак и овлашно преиспитивање проблематике, на предложеном узорку, указује на њену изузетну ширину и разуђеност у односу на проблематику брака и породице у руралној средини. Код тога, треба нагласити, да предлагачев круг рођака и пријатеља није сасвим репрезентативан за Београд, јер је реч о досељенику од пре четири деценије, супружнику у национално мешовитом браку, већ четири деценије члану крће породице, а скоро четврт века сараднику малог колектива. Све то, на одређен начин, сужава његово видно поље и ограничава проблематику етнолошког испитивања брака и породице у великом граду, какав је Београд.

Од 53 брака (43 породице) које сам имао у видном пољу, само је 26 национално хомогених, а чак 27 национално мешовитих бракова. У ендогамним српским браковима, супружници су из различитих често веома удаљених региона, а у национално мешовитим браковима, по преференцији, на првом месту су представници других југословенских народа (Хрватице, Словенке) и словенских народа. Занимљиво је да национално мешовите бракове заснивају претежно лица која су и сама „полутани“ или су им рођаци у таквим везама. Имена деце из мешовитих бракова су углавном национално неутрална или тзв. европска. У узорку је релативно велики број *невенчаних бракова* — 4, неки са учешћем разведених и национално различитих партнера. Један пар живи у *конкубинату*. Троје је *неудатих-неожењених, вишебрајних* су заступљени у 6 случајева. Само у једном случају супруга је старија од мужа — *женски сениорат*. Од седам *разведених*, партнери су у 4 случаја засновали нови брак. Са изузетком једног случаја, *деца су код мајке*. У једном браку са троје деце постоји „*моје, твоје и наше дете*“. Без деце је девет парова (5 бракова и 4 невенчане везе). У 25 бракова има само по једно дете.

Од 43 породице, 33 су *нуклеарне*, само 6 је *трогенерацијских* са по једним старим родитељом — бабом (5) и дедом (1), три су *старачка домаћинства* (2 удовца, удовица), а једно је „*спојено домаћинство*“. Удовице углавном живе са удаом ћерком (3). Спојено, заједничко домаћинство чине две удате сестре с мужевима, од којих једна нема деце. У руковању породичним буџетом запажа се више варијаната: највећи део средстава у рукама домаћице, подједнако уношење у кућни буџет само дела зараде оба партнера, до домаћиновог апсолутног владања свим приходима и дневног одређивања утрошка пре но што се пође на посао. У погледу поделе радних обавеза и задатака упадљиво је, нарочито у последње две деценије, појачано ангажовање мушкарца у свим домаћим пословима, па и у кувању. Ауторитет оца, сем неколико значајних изузетака, знатно је ослабио. Може се смело тврдити да су деца, посебно, јединци, у најповлашћенијем положају — прве личности породичне заједнице. С друге пак стране, могу се назрети

неки разлози потпуног прекида веза међу крвним сродницима (мајке и сина), захлађења и заопштравања односа међу пријатељима, развргавања кумства. По питању породичних обичаја, истичемо венчања без верског церемонијала и изостанак славе и код ванпартијаца, прећутна крштења нарочито кад су у питању деца из национално мешовитих бракова, учешће чланова партије на рођачким црквеним сахранама и поменима.

Залажем се, дакле, за неку врсту самопосматрања (интроспекције) тј. бележења збивања из сопствене животне праксе и анализе властитих сећања на одређена збивања, бар као увод у шире и потпуније проучавање. Свестан сам могуће субјективности у виђењу појава, што је скоро искључило примену ове методе у социјалној психологији. Модел брака и породице у граду, настао на основу предложене анализе, могуће је затим упоређивати са стандардним моделом типичне градске породице и моделом којим се одликују нови досељеници, зависно од краја из којег долазе. У даљем раду, учесничку опсервацију треба комбиновати с методом интервјуа и коришћењем свих доступних извора.

Напомене

1. Рад словеначких (Зелене Јама и Галјевица), хрватских и српских етнолога (околина Загреба и Београда). Види: Етнологски преглед 13, Београд 1973; посебно: М. Ravnik i Z. Žagar, *Družinsko življenje na Galjevici kot odraz življenja naselja* — Poskus opredelitve glavnih sprememb, 86—92.
2. Д. Дрљача, Из живота и обичаја крушевачких радника (настањеник) у колонији „14. октобар“, Етнологски преглед 13, Београд 1973, 21—29.
3. Проучавање британског етнолога, Р. Франкенберга, у Велсу. Види: Дискусија на симпозијуму „Етнографија града и индустријског насеља“, Труды VII Международного конгресса антропологических и этнографических наук, т. II, Москва 1971, 774—775.
4. А. Радић, Основа за сабирање и проучавање грађе о народном животу, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, књ. II, Загреб 1897.
5. Н. Недељковић, Фолклор и етнологија у урбаној средини, Зборник 1. конгреса југослованских етнологов и фолклористов, 2, Рогашка Слатина 1983, с. 498—502, посебно с. 501.